

Erken Modern Dönem Osmanlı Ticaret Literatürüne Genel Bir Bakış

Mehmet BULUT*

I

SON YILLARDA OSMANLI İKTİSAT TARİHİ alanında yapılan çalışmalarda birinci el arşiv kaynaklarının kullanımında önceki dönemlere göre nisbî bir artış olduğu görülmektedir. Bu yargının özellikle yurt içi ve yurt dışında bu konularda yapılan akademik çalışmalar için geçerli olduğu söylenebilir. Yurt içinde ve yurt dışında Osmanlı iktisat tarihi ile ilgili olan ve daha el değmemiş birçok belgenin bulunduğu gerçeği göz önüne alınırsa, son yıllardaki bu gelişme gelecek için ümit vericidir.

İktisat tarihinde yapılacak çalışmalarda arşiv çalışmasına başlamadan önce belirlenen alanda o döneme kadar yapılan belli başlı çalışmaların bilinmesinin araştırmacılara büyük yarar sağlayacağı kuşkusuzdur. Ülkemizde literatür çalışmalarının yetersizliği, araştırmacıların belli bir zamanı o konuda yapılan çalışmaları tespitle geçirmesine neden olmaktadır. Dahası zaman zaman Amerika'nın yeniden keşfine epeyce zaman harcanmaktadır. Bu çalışmada erken modern dönem kapsamında üç yüz yıllık dönem (16, 17 ve 18. yüzyıllar) dikkate alınarak, Osmanlı ticareti konusuna ilgi duyan araştırmacılar için küçük bir kılavuz/anahtar niteliği taşıyabileceği ümit ve temenni edilen çok genel bir literatür listesi hazırlanmaya çalışılmıştır.

Spesifik olarak Osmanlı ticareti konusundaki çalışmalar çok sınırlı olmasına rağmen, Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihiyle ilgili çalışmaların önemli bir bölümünde ticaret hayatıyla ilgili geniş bilgi bulunabilmektedir. Osmanlı döneminden başlamak üzere günümüze kadar geçen dönemde erken modern dönem Osmanlı ticareti konusunda yapılmış çalışmalara

*Yrd. Doç., Başkent Üniversitesi İktisat Tarihi.

rın tümünü şüphesiz burada toplamak bu çalışmanın sınırlarını zorlayacaktır. Buradaki literatür listesi daha çok bu listeyi hazırlayan kişinin şimdilik ilgi alanına giren eserler olarak da düşünülebilir. Osmanlı ticareti ile ilgili eserler listesi hazırlanırken, ticari faaliyetlerle ilgili olmak üzere, şehirler, bölgeler ve uluslararası ticaret dikkate alınmıştır.

Bu literatür listesinde anılan tüm eserler tek tek değerlendirmeyi hak etmektedir. Ancak takdir edileceği gibi böyle bir yol izlenmesi bu çalışmanın sınırlarını hayli zorlayacaktır. Bu nedenle çok genel olmak üzere bazı yazarlar ve onların çalışmaları hakkında çok kısa değerlendirmeler yapılması uygun görülmüştür. Buradaki amaç, ilgili eserlerin içeriklerinden çok okuyucu ve araştırmacıya genel bir fikir vermek olacağından, değerlendirmeler mümkün olduğunca sınırlı tutulmuştur.

II

Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihiyle ilgili birçok çalışmada ticari faaliyetlerle ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Temelde Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihiyle ilgili olmakla birlikte erken modern dönemdeki ticaret hayatına ilişkin önemli bilgilerin bulunabileceği klasik kaynaklar olarak şunlar anılabilir:

Ayn-i Ali, *Kavanin-i Al-i Osman*, (İstanbul, 1872-73); Çelebi, K., *Fezleke-i Tevarih*, 2 cilt, (İstanbul, 1870); Feridun, A., *Münşeâtü's-selâtin*, 2 cilt, (İstanbul, 1849); Kınalızade, A., *Ahlâk-ı Alâi*, 3 cilt, (Bulak, 1832); Koçi Bey, *Risale*, (İstanbul, 1860-61); Naima, M., *Tarih-i Naima*, 6 cilt, (İstanbul, 1864-66); Selaniki, M., *Selâniki Mustafa Efendi: Tarih-i Selâniki*, 2 cilt, (İstanbul, 1863); Peçevi, İ., *Tarih-i Peçevi*, 2 cilt, (İstanbul, 1865).

Seyyahların seyahatnamelerindeki Osmanlı ticaret hayatına ilişkin gözlem ve tespitleri Osmanlı ticaret tarihi literatürü açısından dikkate değer nitelik taşımaktadır. Bu çerçevede,

Çelebi, E., *Seyahatname*, (İstanbul, 1896-97); Buckingham, J.S., *Travels in Mesopotamia* (London, 1976); Buckhardt, J.L., *Travels in Syria and the Holy Land*, (London, 1812); Hasselquist, E., *Voyages and Travels in the Levant in the years 1749, 1750, 1751 and Containing Observations in Natural History, Physick, Agriculture and Commerce*, (Londra, 1766); Olivier, G.A., *Voyage dans l'Empire Ottoman, l'Egypte et le Perse, II*, (Paris, 1801); Bosworth, C.E., "William Lithgow: A Seventeenth Century Traveller in the Near East" *Manchester Memories*, CXIV, 1, (1971) 1-21;

De Bruin, C., *Cornelis de Bruin's Voyage to the Levant*, Hollanda Tarih-Arkeoloji Enstitüsü Yay., (İstanbul, 1974); Foster, S.W., *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584-1602 with his Autobiography and a Selection from his Correspondence*, (London, 1931); Teixeira, P., *The Travel of Pedro Teixeira*, Hakluyt Society, 9, (Londra, 1902); Schefer, C., *Antoine Galland, İstanbul'a ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, (Ankara, 1942); Tavernier, *Voyage en Turguie*, (Paris, 1676-79); Tournefort, P., *Relation d'un voyage au Levant, 1699-1702*, (Paris, 1717).

Batı'nın Rönesans ve Reform süreciyle birlikte dünyaya açılmasında seyahatlerin özellikle doğuya ilişkin yazıp-çizdiklerinin önemli rolü vardır. Modern dönemlerde bu seyahatlerde önemli artışlar olmuştur. Bu artışlarda erken modern dönemde bu seyahatleri gerçekleştirenlerin etkisi yadsınamaz. Bu Batılı seyahatçilerden biri de Hollandalı Cornelis de Bruin'dir. Yakın doğuya yaptığı ilk gezisine Hollanda'nın Lahey (Den Haag) şehrinde Ekim 1674'de henüz 22 yaşında iken başlayan De Bruin, önce Viyana'ya, sonra Roma'ya ve Napoli'ye uğramış, oradan da birçok Akdeniz adasına uğradıktan sonra Temmuz 1678'de İzmir'e ulaşmıştır. 4 Aralık 1678'de İzmir'den ayrılan De Bruin ertesi gün Manisa'ya ulaşır. 14 Aralık'ta İstanbul'a gelen De Bruin buradan çok etkilenir ve burada 18 ay gibi uzun bir zaman kalır, İstanbul'a ait bir çok resim yapar. Üsküdar, Kızkulesi, Üsküdar sarayı, Kadıköy, Topkapı sarayı, Ayasofya, Galata ve Haliç gibi İstanbul'un önemli yerlerini resmeder. Birçok Batılı seyyah gibi De Bruin'i de daha çok İstanbul ve çevresi etkiler. Burada gördüklerini hem kaleme hem de resim almaya çalışan De Bruin'in bu gözlemlerini yukarıda anılan eserlerinde bulmak mümkündür.

III

Özellikle son dönemlerde Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihiyle ilgili yapılan belli başlı çalışmalarda ticaretle ilgili önemli bilgilerin bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda,

İnalçık H. & Quataert, D., (ed.) *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914*, (Cambridge, 1994); Faroqhi, S., *Making a Living in the Ottoman Lands, 1480 to 1820*, (İstanbul, 1995); Genç, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, (İstanbul, 2000); Cook, M.A., (ed.) *Studies in the Economic History of the Middle East*, (Londra, 1970); Okyar, O. & İnalçık, H., (ed.) *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, 1071-1920, Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik*

Tarihi Kongresi Tebliğleri, (Ankara, 1980); Akdağ, M., *Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 2 cilt, (Ankara, 1971); Aybar, C., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Muvazenesi*, (Ankara, 1939).

Anılan eserler içinde Hail İnalçık ve Donald Quataert'in editörlüğünü yaptığı çalışma Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihi konusunda son yıllarda gerçekleştirilen en önemli çalışmalardan biri olarak kabul edilebilir. Cambridge Üniversitesi'nin yayınları arasında çıkan ve iki cilt olarak basılan bu çalışmanın birinci cildi Halil İnalçık tarafından kaleme alınmış olup bu cildin Türkçe'ye çevirisi Halil Berktaş tarafından yapılmış ve *Eren Yayıncılık* tarafından da Türkçe olarak basılmış bulunmaktadır. Birinci ciltte Halil İnalçık yılların birikimiyle Osmanlı ekonomik ve sosyal hayatınının klasik dönemi olarak adlandırılabilir 1300-1600 yıllarını kapsayan dönemlerini ele almakta ve ilgili dönemlerdeki ticaret hayatına geniş yer vermektedir. Osmanlıların geleneksel tekstil ticaretinde ilgili dönemlerdeki gelişmeler konusunda geniş analizlerin bulunduğu bu çalışmada İnalçık, iç ve dış ticaretin bütünselliği içinde konuyu ele alması Osmanlıların baştan beri bir dünya devleti gibi bu konuya yaklaştıkları izlenimini vermektedir. İç ticaretle birlikte Osmanlıların Asya ve Avrupa ile olan ticaret bağlantılarına ve o dönemlerde doğuda ve batıda önemli ekonomik ve siyasal güç olarak ön plana çıkan ülkelerle ticari ilişkilerine değinilmektedir. İnalçık'ın analizlerinde Osmanlıların özellikle dış ticarete ayrıcalık tanıdıkları ülkelerden bunun karşılığında siyasal beklentilerinin bulunduğu ve bu beklentilerin zaman zaman ekonomik beklentilerden çok daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Avrupa devletleri ile gerçekleşen ekonomik ilişkilerde belli ülkelerin tüccarlarına zaman zaman diğerlerine göre Osmanlı bölgelerinde daha geniş bir hareket serbestisi ve faaliyet alanı açılmasında Osmanlıların Avrupa'daki siyasal dengeler konusunda sürekli bir dikkat içinde oldukları anlaşılmaktadır. En az Avrupa kadar Asya'da da Osmanlıların ticari ilişkiler ve bunların doğuracağı sonuçlara karşı duyarlı oldukları ve ticarete dönemin koşullarına ve gereklerine göre bir ekonomik politika izledikleri anlaşılmaktadır.

Aynı çalışmanın ikinci cildinde ise her biri kendi alanlarında uzman dört önemli Osmanlı tarihçisinin çalışmaları yer almaktadır. İlgili eserde erken modern dönem Osmanlı ticaret tarihi konusundaki en önemli çalışma Suraiya Faroqhi'ye aittir. Faroqhi, 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı ekonomik ve sosyal düzeninde ortaya çıkan değişikliklerden başlayarak, 17. yüzyıl boyunca ortaya çıkan durumu değerlendirmektedir. 1590-1699 döneminde Osmanlı'daki iç ve dış ticaretin geniş bir biçimde analiz edildiği bu bölümde ekonomik durum yanında ayrıca dönemin siyasal ve sosyal olay-

ları ve gelişmeleri geniş bir biçimde değerlendirilmektedir. Faroqhi, 16. yüzyıl sonlarında Osmanlı'daki durumu "kriz" olarak tanımlamakta ve bu krizle birlikte ortaya çıkan değişimin Osmanlı ekonomik ve sosyal hayatını derinden etkilediğini ve sistemdeki değişimin temelini oluşturduğunu açıklamaya çalışmaktadır. İlgili dönemde Osmanlı sosyal ve siyasal hayatında önemli sonuçlar doğuracak olan Celali isyanları ve medrese öğrencilerinin hareketleri gibi gelişmeleri krizin ve arkasından gelen değişimin temelinde yatan iç dinamikler olarak değerlendirmeye tâbi tutan Faroqhi, yüzyıl önce Osmanlı'nın dışındaki Avrupa dünya ekonomisi için ortaya çıkan yeni ticaret yolları ve Amerikan altın ve gümüşlerinin keşfi gibi gelişmelerin gecikmeli de olsa ortaya çıkan sonuçlarını dış dinamik olarak kabul etmektedir. Faroqhi bu değerlendirmeleri ile, ilgili dönemde Osmanlı iç ve dış ticaretindeki gelişmeleri ortaya çıkan değişimi açıklayan faktörler olarak belirlemektedir. Osmanlı ticaretini bölgesel, bölgeler arası ve uluslararası olmak üzere üç ayrı kategoride değerlendiren Faroqhi, Fernand Braudel'in Osmanlılar için uygun bulduğu "dünya ekonomisi" tanımlamasına karşı çıkarken, Immanuel Wallerstein'in "dünya imparatorluğu" konseptinin tutarlı ve daha açıklayıcı olduğunu düşünmektedir. Bilindiği gibi Braudel'in "Osmanlı dünya ekonomisi" tanımlamasında temel aktörler olarak tüccarlar ön planda iken, Wallerstein'in "Osmanlı dünya imparatorluğu" kavramsallaştırmasında merkezî otoritenin ve devletin rolü ön plana çıkmaktadır. Faroqhi erken modern dönem Osmanlı iç ve dış ticaretinde merkezî otoritenin belirleyici rol oynadığını ve bu dönemi anlamak için Wallerstein'in yaklaşımının daha açıklayıcı olduğunu belirtmektedir. Faroqhi bu çalışmasında, çok yaygın olan 'Osmanlı ticaretinde müslüman tüccar ve toplumdaki çok gayri müslimlerin etkin olduğu ve ticarete gayri müslim nüfusun söz sahibi olduğu' kanaatinin gerçeklerden uzak bir ön yargı ve şartlanma olduğunu göstermektedir. Bu gerçeğin sadece belli ticaret merkezleri için değil, hemen hemen tüm Anadolu şehirleri için geçerli olduğunu göstermektedir. Halep'ten başlamak üzere İzmir'e kadar ilgili dönemde Anadolu'da Bursa, Tokat, Ankara gibi şehirlerin Osmanlı tekstil ticaretinde ne kadar önemli olduklarını bu çalışmadan anlama olanağı bulunmaktadır. Şehirler ve bölgeler arasındaki tüm ulaşım güçlüklerine rağmen ilgili dönemde, mal akışkanlığının sağlanması ve mübadelenin kolaylaştırılması konusunda Osmanlıların ileri sayılabilecek bir ulaşım ağını kurup bunu fonksiyonel hale getirebildikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca Faroqhi'nin bu çalışmasında, yerli tüccarlar arası ilişkilerin niteliği ve niceliği yanında Avrupa'lı (İngiliz, Fransız, Hollandalı, Venedikli gibi) tüccarların Osmanlı bölgelerindeki bağlantıları konusunda dikkate değer veriler ve bu verilere dayalı değerlendirmeler bulmak mümkün olmaktadır.

Aynı eserde Bruce McGowen, ayanlar dönemi olarak değerlendirdiği 1699-1812 yılları arasında Osmanlı ekonomik ve sosyal tarihini incelemektedir. 18. Yüzyıl Osmanlı nüfus ve göç hareketlerinin geniş bir biçimde değerlendirildiği bu çalışmada, yine ticarete, devletin ve tüccarların rolü konusunda geniş bilgiler bulunmaktadır. 19. Yüzyıla ait değerlendirmeyi ise bu dönemi reformlar dönemi olarak değerlendiren Donald Quataert yapmaktadır. Bu eserde Osmanlı ticareti konusunda önem taşıyan diğer bir çalışma da Şevket Pamuk'un "Osmanlı'da Para" bölümüdür. Aynı yazarın benzer isimle daha sonra 1999'da basılan kitabını aşağıda kısaca değerlendireceğiz.

Mehmet Genç'in yukarıda anılan eseri (2000), erken modern dönem Osmanlı ticaret tarihinde başta Osmanlı iktisadi zihniyetinin anlaşılması olmak üzere, Osmanlıların yükselen Batı karşısında sanayileşme ve fabrikalaşma konusundaki çabalarının anlaşılması açısından dikkatle incelenmeye değer niteliktedir. Batı Avrupa merkezli gelişen modern kapitalizm sürecinde ilgili coğrafyalardaki ülkelerin 16-18. yüzyıllardaki merkantilist yaklaşım ve uygulamalardan 19. yüzyıldaki serbest rekabete dayalı ticaret felsefelerine karşılık; klasik dönemden başlamak üzere modern dönemlere kadar bunların zıddı olarak nitelenebilecek ticaret politikaları uygulayan Osmanlıların izledikleri politikalarındaki bütünlüğün anlaşılması için Genç'in çalışmalarına başvurmak gerekmektedir. Avrupa merkantilizmi karşısında, fiskalizm, provizyonizm ve gelenekçilik ilkelerine dayanan Osmanlı ticaret politikasının 19. yüzyıla, hatta 19. yüzyılın ortalarına kadar devam ettiği iddia eden Genç, bu politikanın temelinde yatan nedenin Osmanlıların Batı'dan farklı olan değer yargıları ve dünya görüşü olduğunu vurgulamaktadır. Genç'in çalışmalarına bakıldığında, Osmanlıların Batılı tüccar devletlere karşı uyguladıkları politikalarda imtiyaz tanıdıkları ve izledikleri ticaret politikalarını belirlerken dünyada olup bitenlerden bihaber olduklarını düşünmenin ve bunu söylemenin çok da kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Sonuçta Batılılar bu politikalardan çok önemli avantajlar sağlamışlarsa da Osmanlıların da belirledikleri ve ekonomik ve toplumsal alanda gerçekleştirmeyi amaçladıkları dengelere ve sonuçlara ulaştıkları da madalyonun öbür yüzünü ifade etmektedir. Dolayısıyla bize bugün çok ters görünse bile Osmanlıların ticari alanda neyi niçin yaptıklarını çok iyi bildikleri ve kendi içlerinde tutarlı oldukları anlaşılmaktadır. Burada Genç'in zihniyete dayalı değerlendirmelerinde Max Weber'in doğu toplumlarındaki iktisadi zihniyete ilişkin değerlendirmelerinden oldukça farklı olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı'daki iktisadi zihniyet konusunun çözümü için asgari şart gibi görünen iktisat tarihi temeline dayalı belgesel çalışmalar yapmış olması Genç'in bu bağlamdaki çalışmalarının önemini arttırmaktadır.

IV

Osmanlı Devleti'nde para ve fiyatlarla ilgili çalışmalarda da Osmanlı ticaret hayatıyla ilgili geniş bilgiler bulunmaktadır. Bu bağlamdaki çalışmalar:

Barkan, Ö.L., (1970), "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", in *Studies in the Economic History of the Middle East, From the Rise of Islam to the Present Day*, Ed: M.A. Cook, Oxford Univ. Press, pp. 163-172; Barkan, Ö.L., "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", *International Journal of Middle East Studies*, 6, (1975), 3-28; Baykal, B.S., "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeniyle İlgili Belgeler", *Belgeler*, 4/7-8, (1969), 49-77; Erol, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kağıt Para (Kaime)*, (Ankara, 1970); Pamuk, Ş. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, (İstanbul, 1999); Pamuk, Ş., "The price revolution in the Ottoman Empire reconsidered", *International Journal of Middle East Studies*, 33.1, (2001), 68-89; Pamuk, Ş., "17. Yüzyılda Avrupa'da Basılan Kalp Paralar Osmanlı Piyasalarında Niçin Kabul Görüyordu", *Toplum ve Ekonomi*, 2, (1991), 55-62; Pamuk, Ş., "Osmanlı Para Tarihine Nasıl Bakmalı", *Tarih ve Toplum*, 20/19, (1993), 28-33; Pamuk, Ş., "The Disintegration of the Ottoman Monetary System during the Seventeenth Century", *Princeton Papers in Near Eastern Studies* 2, (1993), 67-81; Pamuk, Ş. "Money in the Ottoman Empire, 1326 to 1914", *The Ottoman Empire, Its Economy and Society: 1300-1914*, (eds.) H. İnalcık and D. Quataert, (Cambridge, 1994), 947-945; Pamuk, Ş., "In the Absence of Domestic Currency: Debased European Coinage in the Seventeenth Century Ottoman Empire", *The Journal of Economic History*, 57, (1997), 345-366; Tabakoğlu, A., "Osmanlı İktisat Tarihinde Enflasyon Meselesi 1300-1750", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/2, (1985), 247-257; Gerber, H., "The monetary system of the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXV (3), (1982), 308-324; Ergenç, Ö., "XVI. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Parası Üzerinde Yapılan İşlemlere İlişkin Bazı Bilgiler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, (1978), 86-97; Barkan, Ö.L., "XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de fiyat hareketleri", *Belleten*, 34/136, (1970), 571-578; Sahillioğlu, H., *Kuruluşundan XVII. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı para tarihi hakkında bir deneme*, Basılmamış doktora tezi, İstanbul (1958); Sahillioğlu, H., *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, Basılmamış doçentlik tezi, (İstanbul, 1965); Sahillioğlu, H., "Os-

manlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri, 1300-1750”, *Gelişme Dergisi*, 1978 Özel Sayısı (1979), 1-38; Sahillioğlu, H., “Osmanlılar’da Para”, *Para&Finans Ansiklopedisi*, 2, (1996), 1192-1213; Sahillioğlu, H., “Sıvış Year Crisis in the Ottoman Empire”, *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, (ed.), M.A, Cook, (Oxford, 1970), 230-252; Sahillioğlu, H., “The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History 1300-1750”, (ed.), J.F Richards, *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, (1983), 269-304; Kolerkılıç, E., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Para*, (Ankara, 1958); Walz, T., “Gold and silver exchanges between Egypt and Sudan, 16th-18th centuries”, (ed.), J.F Richards, *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, (1983), 305-328; Çizakça, M., “Osmanlı Ekonomisinde Akçe Tağışının Sebepleri Üzerine Kısa Bir İnceleme”, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi*, 4-5, (1977), 21-27; Kurt, İ., “İstanbul’da Para Vakıfları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 101, (1996), 65-96; Maxim, M., “XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Akçe’nin Devalüasyonu ve Eflak-Boğdan’ın Haracı Üzerindeki Etkisi”, *9. Türk Tarih Kongresi*, 2, (1988), 1001-1009; Yılmaz, F., “1624 Sikke Tashihinin Amasya’daki Etkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4, (1989), 137-150.

Osmanlı para tarihi konusunda Halil Sahillioğlu’nun çalışmaları bu konulardaki çalışmaların öncüsü olarak kabul edilebilir. Birinci el kaynaklara dayalı yoğun emek ürünü olan bu çalışmalar, o dönemlere kadar Osmanlı ekonomisine ait genel geçer yargıların tutarsızlığını belirginleştirmiş ve bu alanda derinlikten yoksun bilgilere dayalı kanaat ve yaklaşımların eksikliğini ortaya koymuştur.

Osmanlı para tarihi konusunda Ömer Lütfi Barkan’ın Fransız Annales ekolünün izinde giderek 1970’lerde yukarıda adı geçen çalışmalarında Amerikan gümüşlerinin Avrupa’dan ticaret yoluyla Osmanlı bölgelerine ulaşmasını “fiyat devrimi” olarak nitelendirilebilecek gelişme olarak değerlendirmesi, Türk iktisat tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bu gelişmenin bir dönüm noktası olarak değerlendirilmesi çok iddialı gibi görülebilir. Ancak, Osmanlı ekonomisi ve ticaretinin başta Avrupa olmak üzere dünyadaki gelişmelerden bağımsız olarak ele alınamayacağını ve bu alandaki çalışmaların belge yoğunluklu olmak üzere gerçekleştirilme zorunluluğunu gündeme getirmiş olması gerçeği dikkate alındığında bu iddianın anlamlılığı ortaya çıkar. Bilindiği gibi Barkan’dan önce Fernand Braudel’in, 1960’larda Akdeniz’i bir bütün olarak kabul edip erken modern dönemde bu coğrafyada ve dünya ekonomisindeki gelişmeleri Osmanlı ile

Avrupa'yı bir bütün içinde değerlendirmesiyle ortaya koyduğu perspektif, Barkan'ın bu konudaki çalışmalarına temel ilham kaynağı olmuştur. Türk iktisat tarihi çalışmalarında bu yaklaşımın bu dönemden sonraki çalışmalarda belirgin etkisi olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. Osmanlı'daki fiyat hareketleri ve parasal gelişmeler konusunda Barkan'la başlayan bu çerçevedeki çalışmalar, başta maliye olmak üzere Osmanlı ekonomik ve sosyal hayatındaki değişmelerin anlaşılmasında dış dinamiklerin öneminin önceki dönemlere göre çok daha fazla dikkate alınmaya başlanmasına neden olmuştur.

Şevket Pamuk'un çalışmaları, başta Sahillioğlu ve Barkan olmak üzere Braudel, Cipolla, Hamilton gibi tarihçilerin izinde para ve fiyatlar konusunda erken modern dönem Osmanlı ticaret tarihinde önemli bir boşluğu doldurmuştur. Avrupa dünya ekonomisi perspektifinde Osmanlı'daki para ve fiyat hareketlerini kuruluşundan itibaren son dönemlerine kadar değerlendirmeye tabi tutan Pamuk, hem Türk hem de Avrupalı iktisat tarihçilerinin analizlerinde bundan sonra yoğun olarak kullanacakları belirli dönemlere ait para ve fiyat karşılaştırmalarını ve ticari alandaki gelişmeleri verilere dayanarak ortaya koymuştur. Pamuk'un çalışmaları, son yıllarda giderek önemi artan karşılaştırmalı iktisat tarihi analizleri açısından ayrıca dikkate değer niteliktedir. Bu çalışmalar, başta Avrupa-Osmanlı karşılaştırmalı analizler olmak üzere, Asya ile Avrupa ve Osmanlı ile dünyanın farklı coğrafyaları arasında ticari ve ekonomik alandaki karşılaştırmalarda anakronizme düşmeden değerlendirme yapma imkanı sunmakta ve bu alanda çalışma yapmak isteyenler için bir anahtar niteliği taşımaktadır.

V

Osmanlılar'ın ticaret politikası konusunda diğer bir önemli çalışma da şudur: Güçer, L., "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, (İstanbul, 1988), 1-128. Güçer, 16-18. yüzyıllardaki Osmanlı ticaret politikasını iç pazarın özelliklerini uluslararası ticarete ilişkin düzenlemeler bağlamında değerlendirmektedir. Aynı dönemlerde merkantilist anlayış çerçevesinde Avrupalılar ticari alanda çeşitli sınırlamalar üzerinde yoğunlaşırken, Osmanlıların iç ve dış ticarete insanların yer değiştirmesi ve malların akışı ve mübadelesi önündeki engelleri kaldırma konusunda aldıkları tedbirleri geniş bir biçimde analiz etmektedir. İçeride ticareti güçleştiren mali ve hukuki düzenlemelerin ortadan kaldırılarak ticareti kolaylaştıran genel tedbirlerin alınması, kara ve deniz yollarındaki yol emniyetinin sağlanması konusunda Osmanlıların

hayata geçirdikleri tedbirler ortaya konulurken, ilgili dönemde devletin ulaşım organizasyonu ve bu konuda hayata geçirdiği tedbirler bu çalışmada gün yüzüne çıkarılmaktadır. Dış ticarete de yabancı tüccarların faaliyetlerinde temel oluşturan kapitülasyonların kısa bir tarihçesi ele alındıktan sonra Osmanlıların yeni fethettikleri bölgelerdeki tüccarlara karşı esnek yaklaşımları ve ticaretin geliştirilmesi için gösterdikleri çabalar Güçer'in çalışmalarında belirlenmektedir.

Erken modern dönem Osmanlı ticaretinin lehte mi aleyhte mi olduğu konusu iktisat tarihçileri arasında ciddi bir tartışma konusudur. Güçer, yukarıda anılan çalışmasında dış ticaretin 16-18. yüzyıllar boyunca Osmanlı ekonomisindeki yeri ve önemini tartışmaktadır. Güçer'e göre dış ticaret dengesi ilgili dönemde Osmanlıların lehine seyretmekte ve ithalat yerli imalatı tehdit etmemektedir. Yazar, Osmanlıların bu nedenle dış ticaret dengesi konusunda bir endişeye kapılmadıkları, dış ticaret fazlası vermek için bir çaba harcamadıkları, devlet destekli güçlü bir ticaret filosu oluşturmak için harekete geçmedikleri ve yerli tüccarları yabancılara karşı desteklemek, teşkilatlandırmak ve korumak gibi bir merkantilist anlayış ve teşebbüsün içinde olmadıklarını ortaya koymaktadır. Güçer'e göre Osmanlılarda Batı'daki durumdan çok farklı bir durum ve ticari ortam olduğu için uygulanan politikalarda da tabii olarak farklılık ortaya çıkmaktadır.

Güçer, bu çalışmasında Osmanlı Devleti'nin ekonomiye müdahale amaçları ve gerekçelerini tartışmakta ve ticaretin organizasyonunda da bu çerçevede devletin çok etkin rol aldığını belirtmektedir. Özellikle Osmanlı iç ticaretinde çok önemli olan ulaşım ve konaklamada devletin vakıflara çok önemli bir etkinlik alanı bıraktığı, yol, köprü, kervansaray, han gibi yapıların inşasında bu kurumların önemli bir rolü bulunduğu anlaşılmaktadır. Bedestanların Osmanlı ticaret hayatında ne kadar önemli bir konuma sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Bedestanlar gibi çarşı ve pazarın düzeninde, panayırın organizasyonunda devletin kendisi kadar vakıfların da etkin oldukları anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi Osmanlı ticaret politikası olarak narh uygulamaları önemli bir yere sahiptir. Narh uygulamalarının gerekçeleri ve bu konuda süreç içindeki farklılaşmaların anlaşılmasında aşağıda anılan çalışmalar önemli olmaktadır.

Tabakoğlu, A., "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43/1-4, (1987), 111-150; Kütükoğlu, M.S., "1009 (1600) Tarihli Narh Defterine Göre İstanbul'da Çeşitli Eşya ve Hizmet Fiyatları", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9, (1978), 1-85; Kütü-

koğlu, M.S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, (İstanbul, 1983); Kütükoğlu, M. S., "1624 Sikke Tashihinin Ardından Hazırlanan Narh Defterleri", *Tarih Dergisi*, 34, (1984), 123-182; Sahillioğlu, H., "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi 1*, (1967), 32-46.

Osmanlılar'da ticaret ortaklığı ve ticari kurumlarla ilgili çalışmalar:

Çizakça, M., *A Comparative Evolution of Business Partnerships, The Islamic World and Europe*, (Leiden, 1996); Firestone, Y., "Production and Trade in an Islamic Context: *Sharika* Contracts in the Transitional Economy of Northern Samaria", *International Journal of Middle East Studies*, VI, (1975), 185-209; 308-324; Cezar, Y., "Osmanlı Maliyesinde XVII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki İmdadiye Uygulaması", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 2, (1984), 69-102; Cezar, Y., "Osmanlı Mali Tarihinde Esham Uygulamasının İlk Dönemlerine İlişkin Bazı Önemli ve Örnek Belgeler", *Toplum ve Bilim*, 12, (1980), 124-144; Gedikli, E., *Osmanlı Şirket Kültürü, XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudarabe Uygulaması*, (İstanbul, 1998); McGowen, B., "Osmanlı Avarız-Nüzül Teşekkülü 1600-1830", *8. Türk Tarih Kongresi*, 2, (1981), 1327-1331; Sahillioğlu, H., "16. Yüzyıl Sonu Osmanlı Tacirleri-Vergi Adaleti" *Toplum ve Bilim*, 6-7, (1978), 157-174; Suçeska, A., "Sarayova'da XVI. Asırda Vakıf Kredileri", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve Ekonomik Tarih Kongresi*, (1990), 721-726; Tabakoğlu, A., "Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı", *İktisat ve İş Dünyası Bülteni*, 5, (1992), 44-48, 6, (1992), 50-54; Yüksel, H., *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü, 1585-1683*, (Sivas, 1998); Jennings, R., "Loan and credit in early 17th century Ottoman judicial records", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVI, 2-3, (1973), 168-216; Kafadar, C., *When coins turned into drops of dew and bankers became robbers of shadows: the boundaries of Ottoman economic imagination at the end of the sixteenth century*, Basılmamış Doktora Tezi, (McGill University, 1986); İncalcık, H., "Capital Formation in the Ottoman Empire" *Journal of Economic History*, XXIX, (1969), 97-140; İncalcık, H., "The Ottoman economic mind and aspects of the Ottoman Economy", *Studies in the Economic History of the Middle East*, ed.: M.A. Cook, (1970), 207-18; İncalcık, H., (1980), "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum* 6, (1980), 283-337; İncalcık, H., (ed.), *Studies in Ottoman Social and Economic History*, (Londra, 1985); İslamoğlu, H., "The Ottoman Social Formation", *The Asiatic Mode of Production: Science and Politics*, (ed.) Anne Bailey and Josep Llobera, (Londra, 1981); Genç, M.,

“Osmanlı Devletinde İç Gümrük Rejimi”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, III, (Ankara, 1985), 132-43.

VI

Farklı bölgelerde Osmanlı şehirlerindeki ticaret ve üretim faaliyetleriyle ilgili olarak,

Faroqhi, S., *Towns and Townsmen of Ottoman Anatolia: trade, crafts and food production in an urban setting, 1520-1650*, (Cambridge, 1984), (*Osmanlı'da Kent ve Kentliler*, İstanbul, 1993); Faroqhi, S., “Camels, Wagons, and the Ottoman State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries”, *International Journal of Middle East Studies*, 14, (1982), 523-539; Faroqhi, S., *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, (Londra, 1986); Faroqhi, S., *Pilgrims and Sultans, The Hajj under the Ottomans 1517-1683*, (Newyork, 1994); Mantran, R., *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, 2 cilt., (Ankara, 1986); Sahillioğlu, H., “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Sanayi Bölgelerimiz ve Ticari İmkanları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (1968), 11-24; Gerber, H., *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*, (Kudüs, 1988); Eldem, E., Goffman, D., and Masters, B. *The Ottoman city between East and West: Aleppo, İzmir, and İstanbul*, (Cambridge, 1999); Gökbilgin, T., *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, (İstanbul, 1952); Halaçoğlu, Y., “XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri”, *Bellekten*, 53, (1989), 637-78; Jennings, R., “Urban Population in Anatolia in the Sixteenth Century: A Study of Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon and Erzurum”, *International Journal of Middle East Studies*, 7, (1976), 21-57; Jennings, R., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, (New York, 1993), Sahillioğlu, H., “Edirne'nin Ticari İmkânları” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (1968); Sahillioğlu, H., “Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiyatları”, *Çele (Bolu) Dergisi*, (1964), 13-25; Faroqhi, S., “Zeytin Diyarında Güç ve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmed Aga'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (ed.) Ç. Keyder & F. Tabak, (İstanbul, 1998), 82-100.

Merkantilist dönemde yıldızı parlayan ve Osmanlı-Avrupa ticari ilişkilerindeki en önemli merkez konumuna yükselen İzmir ile ilgili,

Georgiades, D., *Syrmne et l'Asie Mineure au point de vue économique et commercial*, (Paris, 1885); Goffman, D., *İzmir as a Commercial Center*:

The Impact of Western Trade on an Ottoman Port, 1570-1650, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (University of Chicago, 1985); Goffman, D., *İzmir and the Levantine World, 1550-1650*, (Washington, 1990) (*İzmir ve Levanten Dünya 1550-1650*, İstanbul, 1995); Frangakis-Syrett, E., *The Commerce of Smyrna in the eighteenth century, 1700-1820*, (Athens, 1992); Frangakis-Syrett, E., "The Ottoman Port of İzmir in the eighteenth and early nineteenth centuries 1695-1820", *Revue de L'occident Musulman Etdela Mediterane*, 39, (1985), 149-162; Frangakis-Syrett, E., "İzmir'de Pamuk ve Kumaş Ticareti", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (ed.) Ç. Keyder & F. Tabak, (İstanbul, 1998), 101-118; Ülker, N., *The Rise of İzmir, 1688-1740*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (University of Michigan, 1974); Ülker, N., "Batılı Gözlemcilerle göre XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir Şehri ve Ticari Sorunları", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 12, (1981), 317-354; Ülker, N., "The Emergence of İzmir as a Mediterranean Commercial Center for French and English Interests, 1698-1740", *International Journal of Turkish Studies*, 4-1 (1987), 1-37; Şimşir, N., *İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi, 1730-1792*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Ege Üniversitesi, 1999); Sahillioğlu, H., "XVIII. Yüzyıl Ortalarında İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (1968), 8-17.

İzmir'in Osmanlı-Avrupa ticari ilişkilerinde merkez olması 18. yüzyıla rastlar. Bu konudaki en geniş bilgi Necmi Ülker ile Yunanlı tarihçi Elena Frangakis-Syrett'in çalışmalarında bulunabilir. Erken modern dönem Osmanlı-Batı Avrupa ticari entegrasyonunda İzmir'in bir antrepo olarak tüm Osmanlı bölgelerinden gelen malların toplandığı ve buradan gemilerle Avrupa'ya taşınmaya başlandığı dönem 17. yüzyılın ortaları olmuştur. Aynı dönemlerde Halep'in önemi azalmaya başlamıştır. Bu dönemlerden sonra Osmanlı-Avrupa ticari ilişkilerinde İzmir'in önemi giderek artacak ve adeta Hollandalı, İngiliz ve Fransız tüccarları için en önemli ticaret merkezi konumuna yükselecektir.

Ortadoğu'daki Osmanlı şehirlerindeki ticari faaliyetlerle ilgili kaynaklar:

Bakhit, M.A., *The Ottoman Province of Damascus in the sixteenth century*, (Beyrut,1982); Bowring, J., *Report on the Commercial Statistics of Syria*, (New York, 1840); Carne, J., *Syria, the Holy Land and Asia Minor*, (Londra, 1842); Cohen, A., *Palestine in the Eighteenth Century*, (Kudüs, 1973); Morano, A.M., *Relazione del Commercio d'Aleppo*, (Venedik, 1799); Russel, A., *A Natural History of Aleppo*, (Londra, 1794); Ray-

mond, A., "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns", *International Journal of Turkish Studies*, 1, (1984), 84-101; Raymond, A., *The Great Arab Cities in the 16th-18th Centuries*, (New York, 1984); Brouwer, C.G., *Al-Mukha, A Profile of a Yemeni Seaport as Sketched by Seravants of the Dutch East India Company (VOC), 1614-1640*, (Amsterdam, 1997).

Brouwer burada anılan ve Leiden Üniversitesi'nde doktora tezi olarak kabul edilen çalışmasında Osmanlı Yemen'indeki ticari hayata ilişkin çok önemli bilgiler vermektedir. 17. yüzyılın ilk yarısında Yemen'in özellikle kahve ticaretinde Avrupa-Asya ticaretinde oynadığı rolü anlamak için bu çalışmaya bakmak gerekir. Özellikle İran'la Osmanlıların ticari ve siyasi rekabetinin yoğun olduğu bu dönemde Yemen'e gelip-giden Batılı gemilerin sayısı, getirip-götürdükleri malların cinsi ve miktarları üzerinde geniş bilginin sunulduğu bu çalışmada Brouwer bize Ümit Burnu'nun dolaşılıp okyanuslardan Asya-Avrupa ticaretini gerçekleştiren Batılıların 150 yıl sonra Osmanlı bölgesinde ne derece yoğun ticaret yaptıklarını ve İzmir'in yükselişe geçmesine rağmen Yemen'in hala Osmanlıların Asya ve Avrupalılar'la olan ticaretinde önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Balkanlardaki ticari hayatla ilgili çalışmalar:

Stoianovich, T., "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *The Journal of Economic History*, XX, 2, (1960), 234-313; Stoianovich, T., "Land Tenure and Related Sectors of The Balkan Economy, 1600-1800", *Journal of Economic History*, XIII, (1953), 4-32; Stoianovich, T., "Cities, Capital Accumulation, and the Ottoman Balkan Command Economy, 1500-1800", (ed.) C. Tilly; W.P. Blockmans, *Cities and the Rise of States in Europe, AD 1000 to 1800*, (Oxford, 1989), 60-99; McGowan, B., *Economic Life in Ottoman Europe: Taxation, Trade and the Struggle for Land, 1600-1800*, (Cambridge, 1981); Svoronos, N., *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, (Paris, 1956); Issawi, C. "The Economic Legacy", L. C. Brown (ed.) *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, (New York, 1996); İnalçık, H., "The Ottoman Decline and its effects on upon Reaya", (eds.) H. Birnbaum and S. Vyrionis, *Aspects of the Balkans, Continuity and Change*, (The Hague, 1972), 341-54; McGowan, B., "The Study of Land and Agriculture in the Ottoman Provinces within the context of an Expanding World Economy in the 17th and 18th centuries", *International Journal of Turkish Studies*, II, (1981), 57-63.

İstanbul'un iâşesi ve buğday ticareti konusunda,

Güçer, L., *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Me-selesi*, (İstanbul, 1964); Aynural, S., *İstanbul Değirmenleri ve Fırınlara Zahire Ticareti, 1740-1840*, (İstanbul, 2001); Bilgin, A., *Osmanlı Sarayının İâşesi, 1489-1650*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Marmara Üniversitesi, 2000);

Klasik dönemde Osmanlı tarımının ticarileşmesi,

İslamoğlu, H., "16. yüzyıl Anadolu'sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, (ed.) Ç. Keyder & F. Tabak, (İstanbul, 1998), 59-81; Ahmed, R., *Halifat-al-ruasa, (Safinat al-ru'asa)*, (İstanbul, 1914-15); Ahmed R., *Onikinci Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı 1590-1785*, 3 cilt, (İstanbul, 1988); Kömürçüyan, E.Ç., *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, (İstanbul, 1988).

VII

Kapitülasyonlar ve onların Osmanlı ticaret hayatındaki önemi ile ilgili olarak,

Karakul, N., *Osmanlı Devletinde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, (İstanbul, 1981); İnalçık, H., "İmtiyazat" *EI*, (Leiden, 1979), 1179-1189; Koçu, R.E., *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, (İstanbul, 1934); Tuma, E.H., "The Economic Impact of the Capitulations: the Middle East and Europe: A Reinterpretation", *The Journal of European Economic History*, 18, (1989), 663-682; Bağış, A.İ., *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, (Ankara, 1983); Goffman, D., "The Capitulations and the Questions of Authority in Levantine Trade 1600-1650", *International Journal of Turkish Studies*, 10, (1986), 155-161; Arı, B., *Conflicts Between the Dutch Merchants and the Ottoman Local Authorities According to the Felemenk Ahdname Defteri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Bilkent Üniversitesi, 1996); Steensgaard, N., "Consuls and nations in the Levant from 1570-1650", *Scandinavian Economic History Review*, 15, (1967), 143-62.

Halil İnalçık'ın *İslam Ansiklopedisi*'ndeki "İmtiyazat" maddesinde Osmanlıların kapitülasyon (ahidname) politikalarının hemen hemen tüm ayrıntılarını bulmak mümkündür. Yabancılara verilen kapitülasyonların

Osmanlılar tarafından belirlenen dinî, politik ve ekonomik üç temel gerekçenin karşılanması esasına bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, fıkıh ilkelerine uygunluk, kapitülasyonun verildiği ülkeden politik bir avantajın sağlanması durumu ve sağlanan kapitülasyon sonucunda ilgili ülke tüccarlarının faaliyetleri sonucunda ekonomik ve finansal açıdan devletin ve toplumun lehine bir sonucun olmasıdır. Avrupalı tüccarlara sağlanan imtiyazların bu üç amaca yönelik olmasının esas alındığı kapitülasyon politikasında, ticareti sürekli canlı tutmak ve kaliteli malın piyasada bol ve ucuz olmasının sağlanması sonucunda ticaretin toplumun refahını artırıcı özellikte olması ve alınan iç ve dış gümrüklerle devletin hazinesine de gelir akışının devamının sağlanması dikkatle izlenen bir strateji olduğu anlaşılmaktadır. Bu ekonomik ve finansal amaç ve gerekçeler dışında Osmanlıların özellikle Avrupa'daki güçler dengesini politik olarak kendi lehelerine çevirmeleri ve kendilerine karşı birleşik bir Avrupa blokunun oluşumunu engellemekte kapitülasyonların erken modern dönemlerde son derece önemli rol oynadığı anlaşılmaktadır. Kapitülasyonların özellikle Batılı tüccarlar vasıtasıyla savaş malzemelerinin temininde de kritik bir rol oynadıklarını belirtmek gerekir.

Savaş'ın finansmanı ve savaş malzemeleri ticareti ile ilgili,

Mc Neill, W., *The pursuit of power: technology, armed force, and society since 1000 A.D.*, (Chicago, 1983); Murphey, R., "The Ottoman attitude towards the adoption of Western technology", *Contributions à l'histoire économique et sociale de l'Empire Ottoman*, (ed.) P. Dumont & Je.Lo. Bacque-Grammont, (Leuven, 1983), 287-298; Murphey, R., *Ottoman Warfare, 1500-1700*, (Londra, 1999); Perjés, G., "Army provisioning, logistics and strategy in the second half of the seventeenth century", *Acta Historica Hung.* XVI (1970), 1-51; Parry, V.J., "The Ottoman Empire, 1617-48", *The New Cambridge Modern History, vol. 4, The Decline of Spain and Thirty Years War, 1609-59*, (ed.) J.P. Copper, (Cambridge, 1970), 620-43; Parry, V.J., "Materials of War in the Ottoman Empire", *Studies in the Economic History of the Middle East, From the Rise of Islam to the Present Day*, (ed.) M.A. Cook, (Oxford 1970), 219-229; Majer, H.G., "17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları" *Osmanlı Araştırmaları II*, (İstanbul,1981), 185-202.

Rhoads Murphey'in yukarıda anılan çalışması (1999) barut devrimiyle birlikte erken modern dönemdeki Osmanlı ordusunun durumu ve savaşların mali etkileri konusunda geniş bir analiz içermesinin yanında sınırlı da olsa savaş araç ve gereçleri konusundaki ticaretle ilgili bilgiler de ihtiva

etmektedir. 16 ve 17. yüzyılda Yeniçerilerin sayısındaki artışa bağlı olarak ödenen ücretlerdeki artış ve sonuçta toplam maaş ödemelerinin bütçedeki payının artışlarına dikkat çeken Murphey, bu gelişmelerin önemli ekonomik sonuçlarına işaret etmektedir. Anadolu ve Rumeli'nin Osmanlı ordusunun teşkilindeki rollerini il il dikkate alarak analiz eden Murphey, bu çalışmasında ilgili dönemlerde doğuda ve batıda gerçekleştirilen birçok savaşın finansmanı ve bunun ekonomiye maliyetini tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Tekstil ürünleri ve özellikle ipek ticareti alanındaki çalışmalar:

İnalcık, H., "Harir, the Ottoman Empire", *EI*, cilt: 3 (1966); Braude, B., "International Competition and Domestic Cloth in the Ottoman Empire, 1500-1650: A study in undevelopment", *Review*, 2/3, (1977), 437-61; İnalcık, H., "When and How English cotton goods invaded the Levant Markets", *The Ottoman Empire and The World Economy*, H. İslamoğlu, (ed.) (Cambridge, 1987), 374-383; İnalcık, H., "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü", (ed.) H. İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları/ İncelemeler*, (İstanbul, 1993), 259-317; Dalsar, F., *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, (İstanbul, 1960); Faroqhi, S., "Textile Production in Rumeli and the Arab Provinces: Geographical Distribution and International Trade (1550-1650)", *Journal of Ottoman Studies I*, (1980), 61-83; Sahillioğlu, H., "XVII. Yüzyılın Ortalarında Sirmakeşlik ve Altın-gümüş İşlemeli Kumaşlarımız", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 3, (1968), 48-53; Sahillioğlu, H., "Yeniçeri Çuhası ve II. Bayezid'in Son Yıllarında Yenice Çuha Muhasebesi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-3, (1973), 415-467; Sahillioğlu, H., "XVIII. Yüzyıl ortalarında sanayi bölgelerimiz ve Ticaret İmkânları" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi XI*, (İstanbul, 1968) 60-68; Ülker, N., "XVII ve XVIII. Yüzyıllar İpek Ticaretinde İzmir'in Rolü ve Önemi", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul, 1991), 327-341.

Erken modern dönemlerde Osmanlı pazarı doğudan ve batıdan gelen tekstil ürünleri konusunda her zaman zengin olmuştur. Osmanlılar tekstil ürünleri konusunda hem ithalat ve hem de ihracat yapmaktaydılar. Tekstil ürünleri ticaretinin Amerikan gümüşlerinin Avrupa'dan Osmanlı'ya oradan da doğuya İran, Hindistan ve Çin'e akmasında en önemli rolü oynadığı söylenebilir. Hangi bölgenin tekstil ürünleri ucuz ise şüphesiz bu altın ve gümüşler o dönemlerde o bölgelere doğru akmıştır. Bu ürünlerin ucuzluğunu belirleyen iki temel ayak vardı: emek maliyeti ve talep. Özellikle

Braude ve İnalçık'ın yukarıda anılan çalışmaları bu konularda açıklayıcı bilgiler yanında birçok veriler de içermektedir.

VIII

Osmanlılar'ın Asya ticaretindeki rolleri ve özellikle Portekizlilerle ilişkiler konusunda,

Brummett, P., *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, (Albany, 1994); Özbaran, S., *The Ottoman Response to European Expansion*, (İstanbul, 1994); Özbaran, S., (1972), "The Ottoman Turks and the Portuguese in the Persian Gulf 1534-1581", *Journal of Asian History*, VI, pp. 45-87; Özbaran, S., "Yayılan Avrupa, Genişleyen Osmanlı: 16. Yüzyıl Başlarında Memlükler, Osmanlılar ve Portekizliler", *Tarih ve Toplum*, 13, (1990), 118-120; Hess, A.C., "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525", *American Historical Review*, 65, (1970), 7-17; De Graaf, H.J., and Pigeaud, Th. G., *Islamic States in Java, 1500-1700*, (The Hague, 1976); Mughul, M.Y., "Portekizliler'le Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika", *Türk Tarih Kurumu Belgeler* 2, (1965), 3-11; Mantran, R., "XVI ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu ve Asya Ticareti", *Bellekten*, (1987), 1429-43; Mantran, R., "XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdenizde Ticaret, Deniz Korsanlığı ve Gemiler Kafileleri", *Bellekten*, (1988), 690-707; Mantran, R., *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*, (Ankara, 1995); Steensgaard, N., *The Asian Trade Revolution of the seventeenth century*, (Chicago, 1974); Goodrich, T., "The Ottoman Americana: The Search for the Sources of the sixteenth Century Tarih-i Hind-i Garbi", *Bulletin of Research in the Humanities* 85, (1982), 269-94; İnalçık, H., "Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti Üzerine Bir Tetkik Münasebetiyle", (ed.) H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, (İstanbul, 1993), 139-186.

İpek ve baharat yolunun önemi ne zaman sona erdi? Bu sorunun henüz tam olarak cevaplandırılmadığını söylemek güçtür. Buradaki çalışmalar bu konuda geniş bilgi vermektedir. Bununla birlikte Osmanlıların Asya ve Avrupa ile olan ticari ilişkileri tüm ayrıntılarıyla ortaya konulmadan bu sorunun tam cevaplanabileceğini söylemek kolay görünmemektedir. Bu literatür listesinde belirtilen eserler incelendiğinde görülecektir ki, Osmanlılar uzun süre ipek ve baharat yolunu canlı tutmayı ve Batılıları Levant ticare-

tine çekmeyi başarmışlardır. Bu yargı özellikle de erken modern dönem için doğru gibi gözükmemektedir. Okyanusların Avrupa gemilerine açılışıyla birlikte İspanyolların Amerika kıtasını kontrolleri altına alıp buradaki altın ve gümüşeri kıta Avrupası'na taşınmaları ve Portekizlilerin Afrika'yı dolaşarak, baharat ticareti için Osmanlıların kontrol ettikleri ticaret yolundan ayrı bir yol bulmaları ile birlikte Osmanlıların dünya ticaretindeki öneminin kısa sürede bittiğini kabul etmek buradaki literatür listesini gözden geçirdikten sonra kolay görünmemektedir. Güney Avrupalılardan sonra yıldızı parlayan ve Avrupa ticaretiyle birlikte dünya ticaretinde de ön plana çıkan Kuzey Avrupalı tüccar ve devletlerin Osmanlılarla gerçekleşen ticari ilişkileriyle ilgili aşağıdaki çalışmalar incelendiğinde bu konudaki erken yargıların sakıncaları ortaya çıkmaktadır. Venedik'ten sonra başta Hollanda ile olmak üzere, İngiltere, Fransa ile Osmanlılar arasındaki ekonomik ilişkiler konusunda aşağıda anılan eserlerin incelenmesi bu konudaki yargıların erken yapıldığı kanaatini güçlendirmektedir.

IX

Osmanlı-Avrupa ticareti ile ilgili literatür bir hayli geniş sayılabilir.

Braudel, F., *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt., Çev.: S. Reynolds, New York, 1972); Goffman, D., *The Ottoman Empire and Early Modern Europe*, (Cambridge, 2002); Jennings, R.C., *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, (New York, 1993); Coles, P., *The Ottoman Impact on Europe*, (New York, 1968); İncalcık, H., "The Turkish Impact on the Development of Modern Europe", (ed.) K.H. Karpat, *The Ottoman State and Its Place in World History*, (Leiden, 1974); Masters, B. *The Origins of western economic dominance in the Middle East: Mercantilism and the Islamic economy in Aleppo, 1600-1750*, (New York, 1988); Kafadar, C., *Between Two Worlds, The Construction of the Ottoman State*, (Berkeley, 1995); Kafadar, C. "The Ottomans and Europe", (ed.) Thomas A. Brady, Jr. H.A. Oberman, and J.D. Tracy, *Handbook of European History, 1400-1600, Vol. I: Structures and Assertions*, (1994); Vaughan, D.M., *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350-1700*, (Liverpool, 1954); Wallerstein, I. "The Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research", *Review II*, 3, (1979), 389-98; Attman, A., "The Bullion Flow from Europe to the East: 1500-1750", *Precious Metals, Coinage and the Changes of Monetary Structures*

in Latin-America, Europe and Asia (Late Middle Ages - Early Modern Times), (ed.) E.H.G. Van Cauwenberghe, (Leuven, 1989), 65-68; Cook, M.A., *Studies in the Economic History of the Middle East, From the Rise of Islam to the Present Day*, (Oxford 1970); Darling, L.T., *Revenue-Raising and Legitimacy, Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560-1660*, (Leiden, 1996); Heyd, U., "The Jewish Communities of Istanbul in the XVII Century", *Oriens*, VI, (1953), 299-314; Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Ankara, 1975); Palmer, A., *The Decline of the Ottoman Empire*, (Londra, 1992); İslamoğlu, H., (ed.), *The Ottoman Empire and The World Economy*, (New York, 1987); Issawi, C., "The Decline of Middle Eastern Trade, 1110-1850", *Islam and the Trade of Asia*, Ed: D.S. Richards, (1970), 245-67; Issawi, C., "The Ottoman Empire in the European Economy, 1600-1914. Some Observations and Many Questions", (ed.) Karpas, K. H, *The Ottoman State and its Place in World History*, (Leiden, 1974), 107-117; Issawi, C., "The Economic Legacy", (ed.) L.C. Brown, *Imperial Legacy, The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, (New York, 1996), 227-245; Kortepeter, C.M., "Habsburg and Ottoman in Hungary in 16th and 17th Centuries", *Analecta Isisiana* 11, (1991), 163-172; Lane, F.C., "The Mediterranean Spice Trade", *American History Review* XLV, (1966), 581-90; Lybyer, A.H., "The Ottoman Turks and the Routes of Oriental Trade", *The English Historical Review*, XXX, (1915), 577-588.

Osmanlı-Avrupa ekonomik ve ticari ilişkilerinde Fernand Braudel'in sunduğu perspektif bu ilişkilerin sağlıklı ve tutarlı anlaşılmasında son derece önemli görünmektedir. II. Phillip Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası başlığını taşıyan eserinde iki dünya arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları dikkate alarak bir dünya ekonomisi perspektifi içinde Osmanlı-Avrupa ilişkilerini bir bütünlük içinde değerlendiren Braudel'in bu yaklaşımı bu alandaki çalışmalara öncülük etmiştir. Dağların, denizlerin, ovaların, akarsuların belirlediği çevre ve coğrafyanın koşullarını tarihin belirleyiciliği ve etkisini de işin içine dahil edip bu temel üzerinde Akdeniz ve çevresindeki ekonomik ve sosyal hayatı bir bütün olarak değerlendirmeye çalışan Braudel, Osmanlı ekonomisini Avrupa dünya ekonomisi karşısında tüccarların etkin olduğu bir "dünya ekonomisi" olarak değerlendirmektedir. Bu dünya ekonomisinin Batı'da Amerika'dan Doğu'da Hindistan ve Çin'e kadar, Güney'deki Büyük Sahra'dan Kuzey'de Hamburg'a kadar uzanan geniş coğrafyadaki ticari ilişkilerdeki konumunu anlamak için Braudel'in eseri bir başucu niteliğindedir. Bu kadar geniş bir hinterlandın etkisinde bulunan Osmanlı ticaret hayatının dünya ticareti içindeki yerinin

anlaşılmasında önümüze geniş bir ufuk açan Braudel'in, en azından Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin sağlıklı anlaşılmasında bu iki dünya ekonomisinin bütünlüğünü vurgulaması bu konuda araştırma yapanlar için çok kritik gözükmektedir. Daniel Goffman'ın en son yaptığı çalışmada (2002) Osmanlılar açısından İstanbul'u merkez kabul edip doğusunun onlar için Doğu Avrupa, batısının da Batı Avrupa olduğunu vurgulaması dikkat çekici bir yaklaşım olmuştur.

Osmanlı-Venedik ticari ilişkileri konusunda,

Tenenti, A., *Piracy and the decline of Venice, 1580-1615*, Çev.: J. Pullan and B. Pullan, (Los Angeles, 1967); Kafadar, C., "A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in Serenissima", *Journal of Turkish Studies*, X, (1986), 191-218; Arbel, B., *Trading Nations, Jews and Venetians in the Early Modern Eastern Mediterranean*, (Leiden, 1995); Ashtor, E., "The Venetian Cotton Trade in Syria in the Latter Middle Ages", *Studi Medievali*, 17, (1976), 675- 715; Asthor, E., "The Economic Decline of the Middle East During the Late Middle Ages: An Outline", *Asian and African Studies* 15, (1983), 93-115; Asthor, E., "Recent Research on Levantine Trade", *The Journal of European Economic History*, 14, (1985), 361-385; Aymard, M., "XVI. Yüzyılın Sonunda Akdenizde Korsanlık ve Venedik", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, (1962), 219-38.

Dubrovnik'in (Ragusa) Osmanlı-Avrupa ticaretindeki rolü ile ilgili olmak üzere, Biegan, N.H., *The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmans of Murad III, 1575-1595*, (The Hague, 1967); Aymard, M., *Venise, Raguse et le commerce de blé pendant la seconde moitié du XVIIe siècle*, (Paris, 1966). Dubrovnik'in Osmanlı-Avrupa ticaretindeki önemi konusu üzerinde çok az durulan bir konu olmuştur. Osmanlılar Latinlerle ticarete ayrı bir önem vermişlerdir. Bu nedenle Osmanlılar Balkanları kendi hakimiyetleri altına aldıktan sonra Latinlerle ilişkilerde çok önemli bir konumda bulunan Raguzalılarla çeşitli ticari anlaşmalar yaptılar ve onların eski ticari ilişkilerine serbestçe devam etmelerine müsaade ettiler, hatta bunu teşvik ettiler.

Osmanlı-İngiliz ticaret ilişkileri konusunda,

Skilliter, S.A., *William Harborne and the trade with Turkey, 1578-1582: a documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*, (Londra, 1977); Lloyd, C., *English Corsairs on the Barbary coast*, (Londra, 1981); Kütükoğlu, M., *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I, II, 1580-1838*, (An-

kara, 1974); Kurat, A.N., *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi*, (Ankara, 1953); Wood, A., *The History of the Levant Company*, (Cambridge, 1935); Anderson, R.C., *An English Consul in Turkey: Paul Rycaut at Smyrna, 1667-1678*, Clarendon Press, (Oxford, 1989); Cernovodeanu, P., *England's Trade Policy in the Levant and her Exchange of Goods with the Romanian Countries under the Latter Stuarts (1660-1714)*, (Burcharest, 1972); Chaudhuri, K.N., *The Trading World of Asia and the English India Company, 1660-1760*, (Cambridge 1978); Davis, R., *Aleppo and Devonshire Square*, (Londra, 1967); Davis, R., "English Imports from the Middle East, 1580-1780", (ed.) M.A. Cook, *Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day*, (1970), 193-206; Davis, R., *Rise of the Atlantic Economies*, (Londra, 1973); Anderson, R.C., *Naval Wars in the Levant 1559-1853*, (Liverpool, 1952); Elin, J.A., "A Seventeenth Century Levant Merchant: The Life and Letters of Jacob Turner", Unpublished Ph.D. Thesis, (New York University, 1976); Fisher, S., *Barbary Legend War - Trade and Piracy in North Africa 1415-1830*, (Oxford, 1957); Furber, H., *Rival Empires of Trade in the Orient, 1600-1800*, (Minnesota 1976).

Mübahat Kütükoğlu'nun, birinci el kaynakları yoğun olarak kullandığı Osmanlı-İngiliz ekonomik ilişkileri ile ilgili olan çalışmasında ticari ilişkilerin temeli ve niteliğine ilişkin açık bir fotoğraf ortaya çıkmaktadır. A. Wood'un çalışması ise bu konuda klasik sayılabilecek nitelik arzemektedir. R. Davis, çalışmalarında yoğun istatistiksel veriler kullanmasından dolayı erken modern dönem Osmanlı-İngiliz ticaretinin niceliksel olarak anlaşılmasında önemli olmaktadır.

Osmanlı-Fransız ticareti ile ilgili bazı çalışmalar,

Peyssonnel, M. D., *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, 2 vols., (Paris, 1787); Masson, P., *Histoire du commerce francais dans le Levant au XVIe siècle*, (Paris, 1896); Tongas, G., *Les Relations de la France avec l'Empire Ottoman durant la première moitié du XVIIe siècle*, (Toulouse, 1942); Boubaker, S., *La régence de Tunis au XVIIe siècle: ses relations commerce merciales avec les ports de l'Europe méditerranéen, Marseille et Livourne*, (Zaghouan, 1987); Heyd, W., *Histoire du commerce du Levant au Moyen age*, (Leipzig 1936).

M. de Peyssonnel, bizzat İzmir ve İstanbul'a gelip Osmanlı bölgelerindeki tüccarlarla yüz yüze görüşüp, Batılı merkantilist bir devlet olan Fransa'nın 18. yüzyılda gelişen tekstil sanayisindeki pazarını genişletmek için izlediği ticaret politikaları karşısında Osmanlılar'ın ithalatı özendiren dış

ticaret politikasının kendi ülkesi için sağladığı avantajları kaleme aldığı bu çalışmada, Fransı tekstil ürünleri ile Osmanlı tekstil ürünlerinin fiyat ve maliyetlerine ilişkin analizler yapmaktadır. Yaptığı araştırmalar sonucunda kendi hükümetine yaptığı önerilerde Fransızların bu ticarete başarılı olmaları için kaliteden çok mallarını Osmanlı piyasasında ucuz satmalarının daha önemli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Fransızların merkantilist anlayışla uyumlu olarak Osmanlılardan ucuz hammadeyi ithal edip mamul maddeyi de Osmanlılar'a ihraç etmelerinin önemini vurgular. Peyssonnel bu önerilerini yaparken ürünlerin fiyat ve maliyetlerine ilişkin önemli matematiksel ve istatistiksel veriler kullanır. Yazarın bu verileri pazarda iş yapan ve pazarda olup biteni yakından izleyen tüccarlardan, yüz yüze konuşarak ve görüşerek öğrendiği anlaşılmaktadır.

Masson ve Tongas'ın çalışmaları ise üç yüz yıllık Osmanlı-Fransız hatta Osmanlı-Batı Avrupa ilişkilerine ışık tuttuğu söylenebilir. Mal kalemleri, tüccarların faaliyetleri, başta Fransa olmak üzere İngiltere ve Hollanda'nın Osmanlılar'la olan ticaretlerinin hacmine ilişkin çok önemli verileri bu çalışmalarda bulmak mümkündür.

Osmanlı-Hollanda ticari ilişkileri konusunda belli başlı çalışmalar,

Heeringa, K., (ed.) *Bronnen tot de Geschiedenis van den Levantschen Handel, (1590-1726)*, 3 vols., RGP: 9, 10, 34, (The Hague, 1910-17); Kramers, J.H., "The Netherlands and Turkey in the Golden Age", in *Analecta Orientalia I*, (1954), 113-129; Bulut, M., "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Hollandalı Tüccarların Osmanlı Bölgelerindeki Faaliyetleri", *Osmanlı, Cilt: 3*, (Ankara, 1999), 210-220; Bulut, M., *Ottoman-Dutch Economic Relations in the early modern period, 1571-1699*, (Verloren, 2001); Bulut, M., "The Role of the Ottomans and Dutch in the Commercial Integration between the Levant and Atlantic in the seventeenth century", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 45, (2002); De Groot, A.H., *Ottoman Empire and The Dutch Republic, A History of the Earliest Diplomatic Relations 1610-1630*, (Leiden, 1978); De Groot, A.H., "The Organisation of Western European Trade in the Levant, 1500- 1800", (eds.) L. Blussé and F. Gaastra, *Companies and Trade*, (Leiden, 1981), 231-241; Erdbrink, G.R.B., *At the Threshold of Felicity: Ottoman-Dutch Relations During the Sublime Embassy of Cornelis Calkoen at the Sublime Porte, 1726-1744*, (Ankara 1975); Erdbrink, G.R.B., "XVII. Asırda Osmanlı-Hollanda Münasebetlerine Bir Bakış", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3, (1974), 159-180; Slot, B.J., "Osmanlılar ve Hollandalılar Arasındaki Ticari İlişkiler", (ed.) J. Lutz, *Osmanlılar ve Hollandalılar Arasındaki 400 Yıllık İlişkiler*, (İstanbul,

1990), 17-22; Kampman, A.A., "XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Hollandalılar", *Bellekten*, XXIII, (1959), 513-523; Posthumus, N. W., *Bronnen tot de Geschiedenis Leidsche Textielnijverheid, 1651-1702*, RGP: 39, ('s Gravenhage-Martinus Nijhoff, 1918); Posthumus, N.W., *De Geschiedenis van de Leidsche Lakenindustrie, 3 vols*, ('s Gravenhage-Martinus Nijhoff, 1939); J. Israel, *Dutch Primacy in World Trade, 1585-1740*, (Oxford, 1989).

Erken modern dönem Osmanlı-Hollanda ticareti için en önemli çalışma aşağı yukarı yüz yıl önce tümüyle arşiv belgelerine dayanan K. Heeren-ga'nın üç ciltten oluşan çalışmasıdır. Sonraki dönemler için benzer çalışmayı Nanninga yapmıştır. Hollanda tarihi konusunda son dönemlerde önemli çalışmalara imza atmış bulunan Jonathan Israel'in yukarıda anılan çalışmasında (1989) Hollandalıların Akdeniz'deki ticari faaliyetleri ile ilgili önemli bir bölüm bulunmaktadır. Her ne kadar Batı Akdeniz'den sonra Doğu Akdeniz'de (Levant) Hollandalılar'ın ticari faaliyetlerini incelerken Osmanlı belgesi kullanmadan sadece Batılı arşiv belgelerine dayanan bir çalışma da olsa Israel'in bu çalışması Hollandalı tüccarların Osmanlı bölgelerindeki faaliyetleri konusunda önemli bilgiler içermektedir. Erken modern dönem Osmanlı-Hollanda ticareti ile ilgili olarak Bulut'un çalışmaları (1999, 2001, 2002) bu kategoride değerlendirilebilir.

X

Osmanlılar geleneksel dünya ticaret yollarını uzun süre kontrolleri altında tutmayı başardılar. Batılıların 15. yüzyılın sonlarından itibaren okyanuslara açılması ve dünya ticaretinde gemiciliğin ön plana çıkmasıyla birlikte Osmanlıların kontrol ettiği bu ticaret yollarının önemi bir anda azalmadı. Osmanlıların özellikle dünya ticaretinde ön plana çıkan topluluk ve devletlerle ticari ilişkileri geliştirme konusunda gösterdikleri çaba bu ticaret yollarının sağladığı avantajlardan uzun bir süre daha yararlandıklarını göstermektedir.

Ticaret, Osmanlı ekonomisinde başlangıçtan İmparatorluğun çöküşüne kadar çok önemli rol oynamıştır. Osmanlılar transit ticaret bölgesi üzerinde bulduklarından coğrafya, onlara, ticarete ayrı bir önem vermeleri konusunda adeta dayatmada bulunmuştur. Onların da bu coğrafyadan kaynaklanan konumlarının sağladığı avantajların farkında oldukları ve ticari alanda bunun gereğini gerçekleştirmek için dikkate değer düzeyde çaba harcadıkları söylenebilir. Bu konudaki literatür, onların hem iç ve

hem de dış ticaretin gelişmesine ayrı bir önem verdikleri ve ticaretin devamı için devletin en zayıf dönemlerinde bile ayrı bir özen gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Erken modern dönem olarak kabul edilen 16. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlıların ticari yaklaşım ve uygulamaları Avrupalılarınkinden oldukça farklıdır. Avrupalılar özellikle dış ticarete korumacı ve muhafazakâr bir yaklaşımla hareket ederken Osmanlıların aynı dönemlerde son derece esnek ve liberal olarak nitenebilecek bir politika uyguladıkları anlaşılmaktadır. Bu alandaki araştırmalar geliştikçe, bunun nedeninin Osmanlıların dünyadan bihaber olmaları, dünya ekonomisi ve ticaretindeki gelişmelere karşı kayıtsız kalmaları ve gidişatı doğru okuyamadıkları gibi yargılardan kaynaklandığını söylemek güç görünmektedir. Hatta bu konudaki literatür bize onların yaptıklarında bilinçli ve tutarlı bir yol izledikleri izlenimini vermektedir. Sahip oldukları değer yargıları ve dünya görüşünün izledikleri ticaret politikalarında belirleyici olduğu ve ticaret hayatında bu zihniyet yapısının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bizce yanlış ya da eksik görülebilir ancak onların kendi içlerinde tutarlı oldukları konusundaki haklarını teslim etmek gerekir.

Osmanlıların erken modern dönemdeki ticaret hayatı ve uygulamalarının anlaşılmasında yukarıda kaydedilen literatür bize geniş bir bakış açısı ve bilgi sunmaktadır. Ancak tüm bu geniş literatüre rağmen bu konuda daha yapılacak çok çalışma var gibi gözükmektedir. Yani Osmanlı ticareti konusunda son sözler söylenmemiştir. Ancak bu konuda yeni bir şey söyleyebilmek için el değmemiş kaynaklara başvurmak gerekir. Bu kaynaklarda çok kayıplar bulunmasına rağmen, başta Osmanlıların Asya, Afrika ve Avrupa'da ayak bastıkları topraklarda bugün mevcut bulunan devletlerin arşivleri olmak üzere, ekonomik ve ticari ilişkiler kurdukları ülkelerin devlet ve belediye arşivlerinde de bu konularda zengin kaynakların bulunduğu ve tüm bu belgelerin genç araştırmacıları beklediği belirtilmelidir. İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivleri bu konulardaki çalışmalar için ilk basamak olduğu kuşkusuzdur. Ancak nasıl ki Osmanlı İstanbul'dan ibaret değil ve Osmanlı coğrafyası ve etki alanı en azından üç kıtaya yayılmışsa, bilinmelidir ki onların bu konudaki mirası da en azından üç kıtada araştırmacıları beklemektedir.

Review of the literature on Ottoman Commercial History**Mehmet BULUT****Abstract**

Academic research, both in the East and the West, on the economic and commercial history of the Ottoman Empire during the early modern times has been lively for a long time. It seems that this research and interest have begun to increase in recent years. Although a number of issues concerning the commercial interests of the Ottomans still wait to be elaborated by the researchers, a lot of work has been done and significant books have been published on the issue. Thus, a huge literature has come into existence concerning the early modern period. Giving this huge literature on the commercial interests of the Ottomans during the early modern times is difficult, a review of the picture will be extremely useful to the new researchers. This task is taken up in this paper.